

u svom radu uspeva da naučnim putem prikaže organizaciju okupacionog sistema i njegove represivne mere, sa posebnim osvrtom na poređenje ličnosti, karijera i ideoloških usmerenja dvojice važnih aktera okupacionog sistema u Beogradu. Pohvalno je autorovo opširno osvrtnje na poreklo Majsnera i Jovanovića, kao i okruženja u kojima su sazrevali i zato ovaj psihološki momenat u radu bitno doprinosi kontekstualizaciji teme i rasvetljava lične stavove i uverenja koja su se odrazila na funkcionisanje okupacionih organa.

Milan Milenković

Luka M. Filipović, *EVROKOMUNIZAM I JUGOSLAVIJA 1968–1980*, Novi Sad–Beograd, Akademska knjiga, Institut za savremenu istoriju, 2023, 582.

U izdanju Akademske knjige i Instituta za savremenu istoriju izašla je obimna monografija Luke Filipovića o do sada neistraženoj temi: odnos evrokommunizma i Jugoslavije. Na 580 stranica, kroz osam tematskih celina, studija obuhvata odnose i uzajamna prožimanja između ove dve leve evropske ideje u ključnim godinama 1968–1980. Knjiga je obrađena i priređena doktorska disertacija pod istim nazivom odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2023. godine pod mentorstvom prof. dr Dubravke Stojanović.

Kao primarnu građu autor je studiozno analizirao bogatu arhivsku građu Saveza Komunističke Jugoslavije ne bi li ocrtao stavove jugoslovenskih komunističkih prema evrokommunizmu. Dodatno, autor je naširoko koristio izvore iz Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, neophodne zarad razumevanja političke i diplomatske pozadine razmene levih ideja između evropskih partija. Uz svu relevantnu domaću i stranu literaturu, ali i plejadu korišćenje štampe i propagandnih glasila, studija predstavlja istinski dubinsko zadiranje u jednu istorijsku epohu i do sada neistražene odnose evrokommunizma i Jugoslavije.

Monografija pruža opširne opise procesa nastanka, evolucije i pozicije evrokommunizma. Danas već gotovo anahrona i zaboravljene zapadnoevropske komunističke ideologije zauzimale su značajnu poziciju u političkom životu Zapada. Tako, studija sagledava komunističke partije Italije, Francuske, Španije i Grčke, gde su analizirani odnosi ovih partija sa Savezom Komunističke

Jugoslavije u dominantno u sferi ideja, ali i u realnoj političkoj praksi.

Problematika počinje 1968. godinom, godinom prekretnicom za sve leve ideje. Te godine invazija Čehoslovačke od strane SSSR-a obeležila je prvu zemlju socijalizma kao imperijalistu koji ne trpi drugačije puteve socijalizma. Iste godine, studentske pobune u Parizu i Beogradu trajno su obeležile pokret levice, a iza oba protesta krila se ista vertikala razočarenja u aktuelnu politiku i ponovno okretanje fundamentalnim levim idejama.

Naročito je bilo bitno zbližavanje Jugoslavije sa komunistima Italije. Taj proces bio je opterećen složenim i ne toliko bliskim odnosima Jugoslavije i Italije, ali je imao svoju izrazitu dinamiku koju studija dubinski ocrtava. Dinamiku je pokrenula invazija SSSR-a na Čehoslovačku koju su italijanski komunisti osudili i time se našli na istoj liniji kao i jugoslovenski komunisti. Saradnja je otpočela privatnim razgovorima da bi se unapredila zvaničnim delegacijama i direktnom razmenom ideja između Kardelja i Karilja.

Monografija potom opisuje i proces nastajanja reformističkog bloka kao posledice previranja i lomova u svetskoj, a naročito evropskoj lelici. Vreme Detanta i približavanje neizbežne pobeđe neoliberalizma dovelo je do ozbiljnih idejnih previranja u okvirima evropske levice. Revolucija kao pojam postala je izlišna, naročito posle protesta 1968. godine, ali i naglog uspona desnice, pa posledično partije radikalne levice tupe svoje revolucionarne oštrice i zalažu se za reforme, tako klizeću u sferu socijaldemokratije. Ova pobeđa „države blagostanja“ kao ideje u okvirima levice, u knjizi je naširoko analizirana gde je jasno uočljivo da istorija i promene koje ona nosi šiba komunističke partije Italije, Grčke, Španije i Francuske, a da sa druge strane stoji Jugoslavija samouverena u svoju ideologiju samoupravljanja i naizgled monolitna i stabilna naspram ovih promena.

Na odnose evrokommunizma i Jugoslavije prelamala se čitava svetska politika pa je studija obogaćena i neophodnim, ali informativnim ekskursima o zbivanjima na Bliskom Istoku, Južnoj Americi i Pacifiku, kao neuralgičnim tačkama Hladnog rata. Preko svih ovih prostora i istorijskih lomova prelamala se globalna istorija koje uticala i na Evropu i leve ideje unutar nje. Autor studiozno prilazi svim ovim istorijskim vektorima i pronalazi njihova prelamanja i sagledava uticaj tih prelamanja na ideje evrokommunizma i prospekte saradnje sa Jugoslavijom.

Pri kraju, studija donosi analizu pobjede neoliberalizma i posledično postepeno udaljavanje levih partija. Time knjiga, iako je pionirsko dela u istraživanju ove teme, pruža jednu celovitu sliku višedecenijskog procesa zbližavanja ideja jugoslovenskih sa zapadnoevropskim komunistima: od saradnje, do kriza i do poraza od strane neoliberalne ideologije. Jugoslavija je ostala u donekle anahronoj levoj ideji još čitave dve decenije dok se sa druge strane evrokomunizam dubinski transformisao već početkom 80-ih godina. Stoga, knjiga je, ne samo značajna studija o odnosima levih partija, već i u sebi nosi jedan od odgovora gde i kada je Jugoslavija počela da kaska za Evropom i zastupa ideje zakopane u prošlosti. Kada je već došlo do intervencije NATO-a 1999. godine i to od strane dominantno levih zapadnoevropskih i anglo-američkih krugova, već je bilo kasno: retko ko je iz sveta levice imao saosećanja, a kamoli simpatija za jugoslovenski socijalizam.

Posmatrajući Hladni rat, Erik Hobsbaum je zaključio da je to čitavo vreme bilo ispunjeno međusobnim ratovima i sukobima socijalističkih zemalja sa jedne strane, a sa druge kapitalističkih. Zapravo, vrlo malo je bilo direktno sukoba kapitalizma i socijalizma, dominirali su sukobi unutar tih samih ideja dok se konačni međusobni obračun uvek iščekivao. Taj isti poluvekovni proces prelomio se i na odnose Jugoslavije i evrokomunizma gde koliko je bilo prisnosti i saradnje u okviru ideja, isto toliko je bilo i sukoba i udaljavanja. Često su presuđivale nijanse u ideji socijalizma gde bi se iza ideološke pokrove sukoba krila geopolitika. Posle čitanje studije Luke Filipovića možemo samo dodatno potvrditi ovaj stari Hobsbaumov zaključak.

Monografija pruža i dublji uvid ne samo u sferi ideja već u konkretnom materijalnom svetu. Naime, Jugoslavija je godinama direktno finansirala leve pokrete u Evropi i time svoj uticaj sa sfere ideja prenela i u praksu. Kao redovna delatnost Saveza Komunističkih zemalja smatrala se i pomoć partijama krajnje levice u Evropi. Tako, partije Italije, Španije, Francuske i Grčke, njihovi članovi, ali i simpatizeri neretko uživali su idejnu, propagandnu, ali i finansijsku podršku Jugoslavije. Problematika je što je ta pomoć često bila stihijska i jednokratna i nije imala jasan sistem niti pravilo. Ipak, autor je kroz studiozno analiziranje arhivske građe uspeo da ocrtta dinamiku tog haotičnog finansiranja. Na prvom mestu ističu se komunisti Italije koji su jedini uživali sistematsku finansijsku pomoć koju je Savez komunističkih zemalja još 1967. godine. Na drugom mestu nalazi-

li su se komunisti Španije koji su decenijama uživali najčešće jednokratne isplate. Potom, tu su i Grčka i Francuska partija koje su takođe uživale finansijsku podršku jugoslovenskih komunističkih, ali nikad toliko intenzivnu i sistematsku kao u slučaju Italije ili učestalu kao u slučaju Španije.

Jugoslavija sa svojim zasebnim putem u socijalizam je već 50-ih godina postala „izvoznik ideja“. Sve do tada taj izvoz je dominantno posmatran u pravcu Trećeg sveta, gde je Jugoslavija svojom politikom nesvrstanosti, ali i samoupravljanja ostavila neizbrisiv trag. Studija Luke Filipovića pokazuje da je izvoz jugoslovenskih ideja bio i te kako intenzivan i ka Prvom svetu, ka evrokomunizmu. Usled toga, studija predstavlja pionirsko delo posle kojeg pozicija Jugoslavije u Evropi i pozicija jugoslovenski socijalističkih ideja u okviru levice dobija novo značenje i novo tumačenje.

Autor na kraju hrabro zaključuje da je su ideje jugoslovenskog demokratskog socijalizma i evrokomunizma poslednje velike ideologije evropske levice 20. veka. Obe ideje nalaze za sada u smetlištu 20. veka, ali kao takve značajno su uticale na istoriju Evrope. Postojeći socijaldemokratski sistem Evrope, koji je dominantno oblikovao i Evropsku Uniju, u značajnoj meri je posledica evrokomunizma koji je svojom revolucionarnom retorikom i gurao ostale partije političkog spektra da barem delove ideje levice inkorporiraju u svoje sisteme. Danas, gotovo da nema partije u Evropi koja nema socijaldemokratski element u sebi, a monografija Luke Filipovića pruža jedan od odgovora kako je do toga zapravo došlo.

Studija je pisana na veoma visokom naučnom nivou. Ako uzmemo u obzir da je autor jedan od najmlađih doktora nauka Univerziteta u Beogradu u njegovoj istoriji, ovakav stil pisanja je i i te kako poželjan da opravda kvalitet, ali i zrelost mladog doktora nauka. Međutim, iz ugla izdate monografije, visok naučni nivo može predstavljati i izvesnu manu: za neupućenog čitaoca pojmovi u okvirima ideoloških gibanja levice sasvim sigurno biće nepoznati. Čak i za ljude od struke koji nisu zadirali u kompleksna ideološka nadmudrivanja levih partija u 20. veku, stručni i naučni nivo kojim studija prilazi problematici može biti previsok. Nijanse na levom spektru političke misle bile bi daleko jasnije da je studija obogaćena grafikonima preko kojih bi se ideološka gibanja udaljavanja ili približavanja levice revoluciji ili pak centru i desnici bila daleko jasnija. Dodatno, monografiji fali adekvatan zaključak koji bi u kratkim crtama sumirao proces idejnog

transfera Jugoslavije i evrokomunizma koji bi čitaocu neupućenom u kompleksna ideološka gibanja levice omogućio lakše razumevanje ove kompleksne teme. Ostaje nam da se nadamo da će studija doživeti svakako zaslužen drugo izdanje koje upravo grafičkim prikazima, ali i adekvatnim zaključkom može biti značajno obogaćeno.

Sveukupno, za razumevanje ideja 20. века i strujanja u okvirima levice monografija *Evrokomunizam i Jugoslavija: 1968–1980* predstavlja pionirsko delo koje će biti nezaobilazna literatura pri sagledavanju ovih procesa. Dodatno, do sada u nauci poznata pozicija Jugoslavije kao „izvoznika ideja“ dobija potpuno novo tumačenje jer studija jasno pokazuje da je taj izvoz i te kako bio intenzivan ka Zapadnoj Evropi, što do sada u historiografiji nije bilo u pravoj meri poznato. Stoga, monografija primorava i na novo tumačenje pozicije Jugoslavije u Hladnom ratu gde je njen značaj daleko veći nego što se to do sada smatralo.

Nikola Mijatov

Christian Axboe Nielsen, NISMO MOGLI VJEROVATI: RASPAD JUGOSLAVIJE 1991–1999, Zagreb, Srednja Evropa, 2021, 293.

Danski istoričar Kristijan Nilsen, poznat je uglavnom hrvatskoj publici, ali i većini istraživača na jugoslovenskom prostoru koji se bave savremenom istorijom i raspadom SFR Jugoslavije. Posebno je poznat ovdašnjoj stručnoj javnosti kao jedan od veštaka – istoričara koji su bili angažovani u haškom tribunalu, u procesima vezanim za rat u Jugoslaviji 1991–1995. godine. Njegovo angažovanje bilo je u rasponu od čak 15 godina, tu je svedočio kao veštak u procesima Radovanu Karadžiću, Momčilu Krajišniku, Stojanu Župljaninu, Mići Stanišiću, Goranu Hadžiću, Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću. Nilsen je na ovom tribunalu nastupao kao neko ko komentariše istorijske izvore ali je pisao i istraživačke izveštaje, odnosno elaborate (research report) mahom o ulozi MUP-a Srbije i Resora državne bezbednosti u ratu u Bosni, zatim u procesu protiv predsednika Republike Srpske Radovana Karadžića. Nilsen je autor većeg broja objavljenih radova i monografija, od kojih je u susednoj Hrvatskoj privukla pažnju monografija o aktivnostima Službe državne bezbednosti SR Hrvatske tokom 1970-ih i 1980-ih godina protiv hrvatske emigracije (*Yugoslavia and Political Assassinations*) objavljena 2020. godine. Uglavnom, autor

se bavio ubistvima hrvatskih političkih emigranta od strane Državne bezbednosti.

U Zagrebu je, prethodne godine (2021), u jeku epidemije virusa korona, izašla knjiga pod gornjim naslovom, u izdanju i prevodu zagrebačke izdavačke kuće „Srednja Evropa“ koju vodi naš kolega, istoričar Damir Agičić. Njeno originalno izdanje je na danskom jeziku. Prevod je za ovu priliku uradila autorova supruga Dorothea Smešnjak.

Nilsenova sinteza jugoslovenske istorije 1990-ih, sa poglavljima koja govore o vremenu pre i posle te turbulentne dekade, ima nameru da danskom (inostranom) čitaocu prezentira na pitak, čitljiv i lak način sliku o Jugoslaviji i njenom raspadu. Za takav raspad, kako naslov knjige sugerise – „nismo mogli vjerovati“.

I naravno, ne bi bilo nikavih problema, da se što šira svetska publika obavesti o krvavom raspadu jugoslovenske države, da knjiga ne obiluje različitim problematičnim tumačenjima. Često i veličinom i značajem, neujednačenim delovima koji se protive logici sinteze, a uglavnom govore o zločinima, što je svakako posledica pomenutog autorovog angažmana u haškom tribunalu – Međunarodnom krivičnom sudu za Jugoslaviju. On to u uvodu i navodi: „Na osnovi znanja koje sam stekao radeći pre MKSJ-u, u stanju sam istaknuti neke od događaja i procesa koji do sada nisu bili dovoljno dobro znanstveno obrađeni. U ovoj knjizi uključit ću, između ostalog, važne činjenice i relevantne iskaze svjedoka s mnogobrojnih suđenja na MKSJ-u“. I upravo je ovo najveći problem ove sinteze. Nilsen raspad Jugoslavije posmatra kao niz mnogobrojnih zločina, o kojima je čuo ili se bavio na ovom tribunalu, a onda ih preneo u knjizi u prenatrženom obliku. Njegova knjiga je tako direktan primer kako haški tribunal utiče na historiografiju, i kako se presude, stereotipi, lične sudbine i sve što se tamo čulo i pročitalo slije u jednu historiografsku „kažu“, pisanu za stranog (danski) čitaoca.

Polazište, kako sam autor ističe, ove knjige je dan kada je preminuo Josip Broz Tito. Pod uticajem pojedinih svedoka, mahom izbeglica, a moguće i svoje supruge, Nilsen uvodi svog čitaoca sa konstatacijom da je „sve počelo s nogometom“. Sasvim neočekivan, već na narednoj strani ređaju se svedočenja iz haškog tribunala koja govore o zločinima nad muslimanima od strane srpskih paravojnih snaga. Tako se već na samom početku uspostavlja narativ prisutan u zapadnim medijima tokom rata u Bosni: srpske paravojne snage koje čine zločine prema